

“BOBURNOMA” MATNIDA QARSHI TOPONIMINING TARJIMA TALQINLARI VA LINGVOPRAGMATIK XUSUSIYATLARI

<https://doi.org/10.70728/phil.v05.i04.008>

Shergʻoziyev Shuxrat Sheraliyevich
<https://orcid.org/0009-0000-6675-0777>
shuhratshergoziyev@gmail.com
Namangan davlat texnika universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada “Boburnoma” matnida keltirilgan Qarshi toponimining ingliz tilidagi tarjimalari lingvopragmatik yondashuv asosida tahlil qilinadi. Tadqiqot doirasida W. Thackston, W. Erskine va A. Beveridge tomonidan amalga oshirilgan tarjimalar qiyosiy oʻrganilib, toponimning semantik strukturasidagi oʻzgarishlar, kontekstual talqinlari va pragmatik yuklamasidagi siljishlar aniqlanadi. Tahlil natijalari shuni koʻrsatadiki, Qarshi toponimi tarjimada faqat lugʻaviy birlik sifatida emas, balki madaniy va tarixiy axborotni tashuvchi koʻp qatlamli birlik sifatida qayta talqin qilinadi. Tadqiqot tarjima jarayonining interpretativ tabiatini va lingvopragmatik yondashuvning ahamiyatini asoslaydi.

Kalit soʻzlar: Boburnoma, Qarshi, toponim, lingvopragmatika, tarjima, semantika, interpretatsiya, tarixiy matn, geografik hududlar

TRANSLATION VARIANTS OF THE TOPONYM QARSHI IN THE TEXT “BABURNAMA” AND ITS LINGUOPRAGMATIC FEATURES

Shergʻoziyev Shuxrat Sheraliyevich
<https://orcid.org/0009-0000-6675-0777>
shuhratshergoziyev@gmail.com
Namangan State Technical University

Abstract: This article examines the English translations of the toponym *Qarshi* found in the *Baburnama* through a linguopragmatic lens. Within the scope of the study, the renderings produced by W. Thackston, W. Erskine, and A. Beveridge are compared in order to identify shifts in the semantic structure of the toponym, its contextual interpretation, and its pragmatic load. The findings show that, in translation, *Qarshi* functions not merely as a lexical unit, but as a multilayered element carrying cultural and historical meaning. The study thus highlights the interpretive nature of translation and demonstrates the relevance of a linguopragmatic approach in the analysis of historical texts.

Keywords: Baburnama, Qarshi, toponym, linguopragmatics, translation, semantics, interpretation, historical text, geographical areas

KIRISH: Tarjima nazariyasi va amaliyotida tarixiy-badiiy matnlar alohida murakkab qatlamni tashkil etadi. Bunday matnlarda til birliklari oddiy kommunikativ vosita bo‘lib qolmaydi, balki tarixiy davrning ijtimoiy-madaniy xotirasini o‘zida mujassam etadi. Shu sababli ular tarjima jarayonida ko‘pincha qayta talqin qilinadi va yangi semantik hamda pragmatik kontekstga moslashtiriladi. “Boburnoma” matni “O‘rta Osiyo, Afg‘oniston va Hindistonning tarixi, jo‘g‘rofiyasi, etnografiyasi, o‘simlik va hayvonot olami, xalqi, odamlarining kasb-kori, tili, hayot tarzi va boshqa xususiyatlari haqida bebaho ma’lumotlarni o‘zida mujassam etgan manbadir. Shuning uchun ham mazkur asarlar, xususan, «Boburnoma» ko‘p asrlardan beri Sharq va G‘arb tarixchilari hamda boshqa fan sohalari vakillarining diqqat-e’tiborini o‘ziga tortib kelmoqda, ularning O‘rta Osiyo, Afg‘oniston, Xindiston va Eron tarixini o‘rganishlarida muhim manba bo‘lib xizmat qilmoqda.” [1; 5] “Boburnoma” asari ana shunday ko‘p qatlamli matnlardan biridir. Bu memuar asarda muallif o‘z davrining siyosiy voqealarini, geografik hududlarini va tabiiy muhitini tasvirlar ekan, til vositalaridan o‘ziga xos tarzda foydalanadi. Ayniqsa, toponimlar-joy nomlari -muallif nutqida muhim rol o‘ynaydi. Ular nafaqat hududni belgilaydi, balki tarixiy jarayonlar va madaniy muhit haqida qo‘shimcha ma’lumot beradi. Qarshi toponimi “Boburnoma” matnida aynan shunday ko‘p qatlamli birlik sifatida namoyon bo‘ladi. Bobur ushbu hududni tasvirlar ekan, uning nomi, kelib chiqishi, tabiiy sharoiti va hatto undagi qushlar haqida ham ma’lumot beradi. Bu esa toponimni oddiy nom emas, balki keng semantik va pragmatik yuklamaga ega birlik sifatida ko‘rsatadi. Tarjima jarayonida esa aynan shu qatlamlilik muammo tug‘diradi. Tarjimon nafaqat so‘zning lug‘aviy ma’nosini, balki uning kontekstual va pragmatik ahamiyatini ham hisobga olishi kerak bo‘ladi. Shu sababli turli tarjimalarda bir xil toponim turlicha talqin qilinadi. Mazkur maqolaning asosiy maqsadi-Qarshi toponimining ingliz tilidagi tarjimalarini lingvopragmatik nuqtai nazardan tahlil qilish va uning tarjimada qanday o‘zgarishlarga uchrashini aniqlashdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA VA METODOLOGIYA: Mazkur tadqiqot sifat tahliliga asoslangan bo‘lib, qiyosiy va lingvopragmatik yondashuvlarga tayanadi. Tadqiqot materiali sifatida “Boburnoma”ning asl matni va uning ingliz tilidagi uchta muhim tarjimasi tanlab olindi. Tadqiqot quyidagi bosqichlarda olib borildi ya’ni birinchi bosqichda Qarshi toponimining asl matndagi semantik xususiyatlari o‘rganildi. Bu jarayonda so‘zning etimologiyasi, kontekstdagi ishlatilishi va muallif tomonidan berilgan izohlar tahlil qilindi. Ikkinchi bosqichda har bir tarjimada ushbu birlik qanday ifodalangani aniqlanib, ularning o‘zaro farqlari qayd etildi. Uchinchi bosqichda esa lingvopragmatik tahlil amalga oshirildi. Bu yerda quyidagi omillar hisobga olindi: a) tarjima variantining o‘quvchiga ta’siri, b) matndagi kommunikativ

maqsad, c) kontekstning o'zgarishi, d) tarjimonning interpretatsion yondashuvi. Shuningdek, tahlil davomida kontekstual va interpretativ metodlar ham qo'llanildi.

Masalan, birinchi tarjima Thackston ishida: - *"Another is the district of Karshi, which is also called Nasaf and Nakhshab. Karshi is the Mongolian term for tomb. This name probably came about after Genghis Khan's domination. It is a place with little water, but the spring is nice. The sown crops and the melons are good. It is eighteen leagues south of Samarkand and slightly to the west. [2; 88]* "Qarshi" so'zi "tomb" sifatida berilgan. Bu tarjima qisqa va sodda bo'lib, asosiy ma'noni yetkazadi, ammo tarixiy qatlamni to'liq ochmaydi.

Ikkinchi, Erskine tarjimasida *"Another province is Karshi, which they also call Neseef and Nakhshab. Karshi is a Moghul word, signifying a burial-ground. It probably received this name after the conquest of Chinghiz Khan. It is deficient in water, but is very pleasant in spring. Its apricots and melons are excellent. It is situated south of Samarkand, inclining to-wards the west, at the distance of eighteen farsangs. [4.]* Tarjimada "burial-ground" varianti qo'llanilgan. Bu variant semantik jihatdan kengroq bo'lib, rasmiy ohangni saqlaydi. Tarjimon qo'shimcha izohlar orqali matnni kengaytirgan.

Uchinchi esa Beveridge tarjimasida kuzatiladi. *"Another district is Qarshi, known also as Nashaf and Nakhshab (1). Qarshi is a Mughul name. In the Mughul tongue they call a kur-khana Qarshi (2). The name must have come in after the rule of Chingiz Khan. Qarshi is somewhat scantily supplied with water; in spring it is very beautiful and its grain and melons are good. It lies 18 yighach mn by road south and a little inclined to west of Samarkand. [5; 84]* Bu yerda "Qarshi" so'zi "saroy" yoki "qasr" sifatida talqin qilinadi. Beveridge bu to'g'risidagi manbaa va ma'lumotlarni ham yozib qoldigan - *"Abu'l-fida (Reinaud II, ii, 21) says that Nasaf is the Arabic and Nakhshab the local name for Qarshi. Ibn Haukal (Ouseley p. 260) writes Nakhshab. (2) This word has been translated burial-place and cimetiere but Qarshi means castle, or royal-residence. The Z.N. (i,III) says that Qarshi is an equivalent for Ar. qasr, palace, and was so called, from one built there by Qublai Khan (d. 1294 AD.). Perhaps Babur's word is connected with Gurkhan, the title of sovereigns in Khutan, and means great or royal-house, i.e. palace".* Bu esa toponimning butunlay boshqa semantik yo'nalishda tushunilishiga olib keladi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA: Qarshi toponimining ingliz tilidagi talqinlari qiyoslanganda, bir xil nom turli tarjimonlar qo'lida mazmunan mutlaqo boshqa yo'nalishga burilganini ko'rish mumkin. Bu holat tarjimada faqat leksik moslik emas, balki semantik tanlov, tarixiy bilim va pragmatik yo'naltirish ham hal qiluvchi omil ekanini ko'rsatadi. Boshqacha aytganda, "Qarshi" nomi uch tarjimada uch xil ma'no ega talqinga joylashtirilgan. Natijada o'quvchi bir joy nomini o'qiyotgan bo'lsa ham, har bir tarjimada uning ko'z oldida boshqa-boshqa tarixiy manzara gavdalanadi. Shu

jihatdan mazkur toponim oddiy geografik birlik emas, balki tarixiy xotira va madaniy talqinni o'zida mujassam etgan til birligi sifatida namoyon bo'ladi.

Thackston tomonidan berilgan variantda Qarshi so'zi "tomb" tarzida sharhlanadi. Bu tanlov bir qarashda tushunarli va sodda ko'rinadi, chunki tarjimon o'quvchiga ortiqcha izohsiz, tez anglashiladigan ma'no taklif qiladi. Biroq aynan shu soddalik ma'lum darajada chegaralangan semantik natijaga olib keladi. Chunki ingliz tilidagi "tomb" ko'proq alohida qabr, maqbara yoki muayyan dafn obyekti bilan bog'liq tasavvur uyg'otadi. Shuning uchun bu yerda Qarshi nomining ehtimoliy tarixiy-siyosiy qatlamlari orqa planga suriladi. Tarjimon toponimning ichki tarixiy murakkabligini ochishdan ko'ra, uning bitta ehtimoliy ma'nosini qisqa shaklda taqdim etishni afzal ko'rgan. Lingvopragmatik nuqtayi nazardan bunday yondashuv o'quvchi tafakkurini torroq tasviriy doirasida ushlab turadi. Ya'ni o'quvchi bu nomni ko'proq dafn bilan aloqador birlik sifatida qabul qiladi, holbuki uning ortida boshqa semantik imkoniyatlar ham bo'lishi mumkin.

Ersine tarjimasida esa "Qarshi" "burial-ground" shaklida talqin etiladi. Bu birlik avvalgi variantga nisbatan kengroq semantik hajmga ega. Sababi "burial-ground" yakka qabrni emas, dafn bilan bog'liq hududni, ya'ni qabriston yoki dafn joyini anglatadi. Demak, Thackstondagi tor ma'no bu yerda biroz yoyiladi va makonga ega xarakter kasb etadi. Shu bilan birga, asosiy vositachi yo'nalish baribir dafnga oid semantika doirasida qoladi. Ersine matnida nomning tarixiy manzarasi nisbatan ravshanroq seziladi, chunki u istilodan keyingi nomlanish ehtimolini ham qayd etadi. Shunday bo'lsa-da, tarjimon Qarshini hokimiyat markazi, me'moriy obyekti yoki siyosiy makon sifatida emas, dafn bilan bog'liq joy sifatida talqin qilishdan chekinmaydi. Shu sababli bu variantni Thackston talqinining kengaytirilgan va rasmiylashtirilgan ko'rinishi sifatida baholash mumkin. Agar birinchi tarjimada ma'no qisqartirilgan bo'lsa, ikkinchi tarjimada u biroz kengaytiriladi, ammo umumiy semantik yo'nalish o'zgarmaydi.

Beveridge talqinida esa vaziyat ancha kengaytirilgan holda beriladi. U Qarshi nomini "burial-place" yoki "cemetery" tipidagi ma'no bilan cheklamaydi, aksincha uni "castle", "palace" yoki "royal residence" kabi siyosiy-me'moriy tushunchalar bilan bog'laydi. Bu esa toponimning talqin markazini butunlay boshqa sohaga olib chiqadi. Endi Qarshi o'lim va dafn bilan emas, hokimiyat, saroy madaniyati va hukmdorlik ramzlari bilan aloqador bo'lib ko'rinish boshlaydi. Beveridgening yondashuvi oddiy tarjimadan ko'ra sharhli filologik izohga yaqin turadi. U turli manbalarga murojaat qilib, o'z pozitsiyasini asoslashga urinadi. Natijada o'quvchiga tayyor ekvivalent emas, balki dalillangan tarixiy talqin taqdim etiladi. Lingvopragmatik jihatdan bu juda muhim, chunki tarjimon shu tariqa matnning qabul qilinish usulini boshqaradi: o'quvchi Qarshini qabriston emas, siyosiy markaz bo'lishi mumkin bo'lgan hudud sifatida tasavvur qila boshlaydi. Demak, Beveridge varianti nafaqat semantik jihatdan,

balki interpretativ strategiyasi nuqtayi nazaridan ham oldingi ikki tarjimadan keskin farq qiladi.

Uch tarjimon orasidagi asosiy tafovut shundan iboratki, ular bir xil toponimni turli konseptual asosda o'qigan. Thackston minimal izoh bilan cheklangan va ma'noni sodda shaklda bergan. Erskine shu yo'nalishni davom ettirgan, biroq birlikning hududiy va tavsifiy tomonini kuchaytirgan. Beveridge esa masalaga filologik va tarixiy dalillar nuqtayi nazaridan yondashib, toponimni yangi ma'no doirasida sharhlagan. Shunday qilib, birinchi ikki tarjimada Qarshi funerallik semantika bilan bog'langan bo'lsa, uchinchi tarjimada u saroy va qasr bilan aloqador tushunchaga aylangan. Bu esa tarjimada semantik ekvivalentlikning o'zi yetarli emasligini, ayniqsa tarixiy matnlar bilan ishlaganda kontekstual va pragmatik omillar muhim ahamiyat kasb etishini ko'rsatadi.

Mazkur holat toponim tarjimasi masalasiga nazariy nuqtayi nazardan ham qiziqarli material beradi. Odatda joy nomlari o'zgartirilmaydigan yoki faqat transliteratsiya qilinadigan birliklar sifatida qaraladi. Ammo tarixiy manbalarda bunday nomlar ko'pincha o'z ichida etimologik, siyosiy va madaniy ma'no qatlamlarini saqlab qoladi. Tarjimon aynan shu qatlamlardan qaysi birini faol holatga keltirishiga qarab, matnning mazmuniy yo'nalishi ham o'zgaradi. Qarshi misolida ham shuni ko'ramiz: bitta toponim uch xil izohda uch xil tarixiy tasavvurni yuzaga chiqaradi. Bir holatda u qabr bilan bog'liq, ikkinchi holatda qabriston maydoniga yaqin, uchinchi holatda esa saroy va hukmdor qarorgohi bilan aloqador ma'no kasb etadi. Demak, tarjima bu yerda faqat til almashtirish emas, balki tarixiy reallikni qayta talqin qilish vositasi sifatida ishlamoqda.

XULOSA: Shu asosda umumlashtiruvchi xulosa sifatida ta'kidlash joizki, "Boburnoma" matnida uchraydigan Qarshi toponimining ingliz tilidagi uch xil talqini oddiy tarjima tafovuti emas, balki tarjimon tafakkuri, ilmiy tayyorgarligi, matnga yondashuv shaklini hamda tarixiy-madaniy materialni idrok etish usulining o'zaro farqlanishini aks ettiruvchi lingvistik hodisa sifatida namoyon bo'ladi. Mazkur holat shuni ko'rsatadiki, tarixiy matn tarkibidagi toponimlar tarjima jarayonida faqat nomlovchi birlik maqomida qolmaydi, balki muayyan davrning siyosiy-geografik tasavvuri, madaniy xotirasi, semantik qatlamlari va pragmatik yo'nalishini o'zida mujassam etgan ko'p komponentli birlikka aylanadi. Qarshi nomining Thackston, Erskine va Beveridge tarjimalarida turlicha shakllanishi aynan shu nazariy qoidani amaliy jihatdan tasdiqlaydi: bir qarashda o'zgarmasdek ko'ringan joy nomi ham tarjimon tomonidan tanlangan strategiyaga qarab turli semantik vazifalarni bajarishi, turli sharhlar va o'quvchida turlicha tarixiy tasavvur uyg'otishi mumkin. Qarshi nomi oddiy geografik ko'rsatkich emas, balki qo'shimcha izoh va tarixiy qatlam orqali o'quvchining bilim doirasini kengaytiruvchi matniy tugunga aylanadi. Shunday qilib, bir xil denotativ asosga ega bo'lgan birlik turli tarjima amaliyotlarida turli

kommunikativ yuklama bilan namoyon bo‘ladi va ayni shu jihat lingvopragmatik tahlilning markaziy masalalaridan birini tashkil etadi. Chunki lingvopragmatika matnni faqat ma’no ifodalovchi shakllar tizimi sifatida emas, balki muallif, tarjimon, tarixiy kontekst va o‘quvchi o‘rtasidagi murakkab muloqot maydoni sifatida ko‘radi. Qarshi toponimining uch variantli inglizcha talqini ana shu muloqot maydonida ma’no qanday qayta ishlab chiqilishi, qaysi ma’no qatlamlari saqlanishi, qaysilari susayishi va qaysilari yangidan yuzaga kelishini kuzatish imkonini beradi. Demak, tarjimada toponimni muqobillashtirish masalasi faqat fonetik yoki grafemik moslashtirish bilan hal etiladigan texnik jarayon emas; u semantik hajmni saqlash, pragmatik niyatni uzatish, tarixiy presuppozitsiyani tiklash va o‘quvchi ongida adekvat madaniy referens yaratish bilan chambarchas bog‘liq interpretativ faoliyatdir. Tarjimonning aynan qaysi elementni markazga qo‘yishi - soddalikni, tavsifiy aniqlikni yoki tarixiy-filologik izohni - matnning keyingi qabul qilinishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, Qarshi toponimi misolida tarjima nafaqat vositachilik, balki tarixiy makon haqidagi tasavvurni qayta qurish mexanizmi sifatida ham namoyon bo‘ladi. O‘quvchi tarjima qilingan matn orqali faqat bir joy nomini emas, balki o‘sha joyning tarixiy maqomi, madaniy mazmuni va siyosiy-geografik o‘rniga doir bilvosita konseptual modelni ham qabul qiladi. Natijada tarjimon tanlovi tarixiy matnning semantik arxitekturasiga ham, uning pragmatik ta’sir kuchiga ham taalluqli bo‘lgan muhim omilga aylanadi. Mazkur kuzatuv tarixiy-adabiy manbalarni o‘rganishda toponimik birliklarni ikkinchi darajali unsur sifatida emas, balki matnning mazmuniy va ideografik tizimini shakllantiruvchi faol komponent sifatida talqin qilish zarurligini ko‘rsatadi. Ayniqsa, “Boburnoma” singari tarixiy, adabiy va memuar xarakteri bir-biri bilan uzviy tutashgan asarlarda joy nomlari voqelikni lokalizatsiya qiluvchi vosita bilangina cheklanmay, muallif dunyoqarashi, davr mentaliteti va siyosiy harakat maydonini modellashtiruvchi belgilar tizimining tarkibiy qismi sifatida ishlaydi. Shuning uchun ham Qarshi toponimining inglizcha talqinlarini qiyosiy o‘rganish alohida bir joy nomining tarjimasi doirasidan chiqib, umuman tarixiy matn tarjimasida semantik moslik, pragmatik adekvatlik va madaniy rekonstruksiya masalalarini yoritishga xizmat qiladi. Ushbu ilmiy natija tarjimashunoslikda, xususan, lingvopragmatik yo‘nalishda shuni anglatadiki, tarixiy toponimlarni tahlil qilishda formal ekvivalentlik yetarli mezon bo‘la olmaydi; aksincha, denotativ ma’no, konnotativ qatlam, izohiy strategiya, adresatning madaniy tayyorgarligi va matnning tarixiy diskursga mansubligi o‘zaro uyg‘un holda ko‘rib chiqilishi lozim. Faqat shundagina tarjimada yuzaga kelgan tafovutlarning haqiqiy sababi ochiladi va nega bir birlik turli tarjimonlarda turli ma’no markazlariga ko‘chganini ilmiy asosda tushuntirish mumkin bo‘ladi. Qarshi misoli bu borada nazariy jihatdan ham, amaliy jihatdan ham muhim dalildir, chunki u tarjimaning reproduktiv emas, balki interpretativ tabiatga ega ekanini, tarjimon esa matnga tashqi kuzatuvchi emas, balki

ma'no shakllanish jarayonining faol subyekti ekanini yaqqol namoyish etadi. Shu bois mazkur tahlil natijalari tarixiy matnlar tarjimasini baholash mezonlarini yanada chuqurlashtirish, toponimik birliklarning lingvopragmatik imkoniyatlarini qayta ko'rib chiqish hamda kelgusidagi tadqiqotlarda tarjimon subyektivligi, matn qabul qilinishi va madaniy transfer o'rtasidagi bog'liqlikni yanada teranroq o'rganish uchun nazariy zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Zahiriddin Muhammad Bobur. «Boburnoma» -Toshkent «Sharq» nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati. 2002
2. The Baburnama. Memoirs of Babur, Prince and Emperor, Translated, Edited, and, Annotated by Wheeler M., Thackston. - New York & Oxford, 1996.
3. Leyden J., W.Erskine. Memoirs of Zehired-din Muhammed Babur, Emperor of Hindustan.– Edinburg, 1826.
4. Beveridge A.S., The Bābur-nāma in English (Memoirs of Babur), Translated from the Original Turki Text of Zahiruddin Muhammad Babur Padshah Ghazi by Annette, Susannah Beveridge. 2 Vols, - London, 1922; Repr, in one Volume, - London, 1969; - New Delhi, 1970; - Lahore, 1975.
5. Salomov G'. Tarjima nazariyasiga kirish.-Toshkent.O'qituvchi,1978
6. Shuhrat Shergoziyev Sheraliyevich. (2023) «A Linguopragmatic Study of the Saj Translation Used to Describe the Nature of Ningnabar in the Text «Boburnoma»». Best journal of innovation in science, research and development. ISSN: 2835-3579.Volume:2 Issue: 11|2023
8. Sherg'oziyev Shuhrat Sheraliyevich «Boburnoma» matnida foydalanilgan saj'i mutarrafnig ingliz tilitarjimalarida aks ettirilishi.» FarDU ilmiy xabarlar 2023/2, Pp 1018-1021
9. Sherg'oziyev Shuhrat Sheraliyevich (2022) «Boburnoma» matnidagi shaxslar tasvirida saj'i matavoziyning o'rni va ularning inglizcha tarjimalarda aks etishi». FarDU. Ilmiy xabarlar. 2022/3, Pp403-405/
10. Shuhrat Shergoziyev (2022). Translation of Three Types of Saj's in the Text "Boburnoma".Spanish Journal of innovation and Integrity. ISSN: 2792-8268. Volume: 09, August-2022. Pp.65-69.